

به نام آنکه هستر نام از ویافت

خلاصه

تاریخ ادبیات علوم و فنون (۳) سال دوازدهم

(دروس یک و هفت)

رقتین طالب خواه

@Dordeadab

تاریخ ادبیات درس اول

تاریخ ادبیات قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت و بیداری)

شرح تاریخی دوره بازگشت و بیداری قرن‌های ۱۲ و ۱۳:

۱) از انقراض صفویه تا آغاز سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار، یعنی در طول دوران حکومت‌های افشاریه، زندیه و ابتدای دوره قاجار در تاریخ ادبیات ایران رشد و شکوفایی دیده نمی‌شود.

۲) شاعران از سبک هندی روی بازگردانده‌اند اما تأثیر این سبک و نیز مکتب وقوع هنوز در آثارشان دیده می‌شود.

۳) مشتاق اصفهانی در زمان نادرشاه افشار انجمن ادبی اصفهان را اداره می‌کرد.

۴) با روی کار آمدن سلسله قاجار و تثبیت حکومت مرکزی، بازگشت به شیوه گذشته ادبیات پر رونق‌تر از گذشته بود.

۵) عبدالوهاب نشاط انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد.

۶) فتحعلی‌شاه رئیس انجمن ادبی خاقان در تهران شد با هدف رهایی شعر فارسی از تباهی و انحطاط عصر صفوی.

۷) برای رهایی شعر فارسی از تباهی و انحطاط راهی جز تقلید از آثار گذشتگان نبود.

۸) شعر به دوران گذشته بازگشت و موجب پیدایش سبک بازگشت شد.

۹) سبک دوره بازگشت واسط بین سبک هندی و سبک بیداری بود.

عوامل مؤثر در ایجاد نهضت بازگشت ادبی:

۱) تاراج کتابخانه اصفهان باعث شد تعدادی از کتابهای کتابخانه سلطنتی به دست مردم افتد و ارتباط مجدد اهل ذوق با ادب کهن برقرار شود.

۲) توجه دربار قاجار به ادبیات و رونق بازار شاعری و مدح شاهان

۳) تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه تزاری.

ویژگی‌های دوره بازگشت ادبی:

۱) به سبب فقر فرهنگی جامعه و سستی حاکم بر ادبیات، شاعران دوره بازگشت به پیروی از اسلوب‌های کهن پرداختند.

۲) در سطوح زبانی، ادبی و فکری سبک خراسانی و عراقی مورد توجه قرار گرفت.

۳) زبان، تخیل و اندیشه در این سبک تکرار شنیده‌هاست.

۴) هاتف اصفهانی از معروف‌ترین شاعران دوره بازگشت است.

۵) بعضی شاعران دوره بازگشت به قصیده سرایی به سبک خراسانی و عهد سلجوقی پرداختند. مثل: صبای کاشانی - قانئی شیرازی

- و سروش اصفهانی

۶) بعضی شاعران دوره بازگشت به غزل سرایی به سبک حافظ و سعدی و دیگر شاعران سبک عراقی پرداختند. مثل مجمر اصفهانی

- فروغی بسطامی - و نشاط اصفهانی

- ۷) با آنکه شاعران دوره بازگشت نوآوری و تکامل قابل توجهی را در شعر فارسی سبب نشدند اما توانستند زبان شعر را از سستی که در اواخر سبک هندی در شعر به وجود آمده بود نجات دهند.
- ۸) در دوره قاجار علل شکست و عقب افتادگی ایران در جامعه مطرح شد و شعر دوره بازگشت هم مورد انتقاد قرار گرفت.
- ۹) موضوعات جدید در جامعه و ادبیات پیش آمده و اصطلاحات و لغات غربی وارد شعر شد.
- ۱۰) شعر در دوره بازگشت دوباره بین مردم آمد و صدای فریادشان شد.
- ۱۱) شاعران دوره بازگشت خود را وقف مردم کردند و به محتوا بیش از صورخیال پرداختند.
- ۱۲) شاعران دوره بازگشت به این نتیجه رسیدند که در شعر باید تغییر و دگرگونی ایجاد شود تا مسائل تازه را در خود جای دهد.
- ۱۳) سفر شاهان قاجار به فرنگ باعث آشنایی آنان با تحولات جهانی شد.
- ۱۴) در پی آشنایی تحولات جهانی تحصیل کردگان و روشن فکران ایرانی هم گام با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، بیداری جامعه ایرانی را سرعت بخشیدند.
- ۱۵) در کنار اندیشه‌های روشن‌فکران داخلی و خارجی و انتشار افکار آزادی خواهانه، تحولات سیاسی و اجتماعی در ایران و جهان کشور را به سوی تحولی بزرگ سوق داد که روی به نوآوری داشت.
- ۱۶) در ایران حرکتی ایجاد شد که هم ضد استبداد بود هم ضد استعمار.
- ۱۷) صدور فرمان مشروطیت با امضای مظفردالدین شاه در سال ۱۳۲۴، نتیجه حرکت ضد استبدادی و ضد استعماری بود.

عوامل مؤثر در بیداری جامعه ایران:

- ۱) جنگ‌های نافرجام ایران و روسیه و توجه مردم به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید
- ۲) کوشش‌های عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) در روی آوردن به دانش و فنون جدید
- ۳) اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل
- ۴) رواج صنعت چاپ و روزنامه‌نویسی و ترجمه و نشر کتاب‌های غربی
- ۵) تأسیس مدرسه دارالفنون به فرمان امیرکبیر و آموزش دانش‌های نوین در آن

وضعیت عمومی زبان و ادبیات در دوره بیداری:

- ۱) شاعران آزادی‌خواه و گروهی از روشن‌فکران عصر بیداری به نقد شرایط موجود پرداختند که با مخالفت دولت همراه بود. مثل: ملک‌الشعراى بهار - میرزا فتحعلی آخوندزاده - طالبوف - میرزا آقاخان کرمانی
- ۲) به ادبیات این دوره که گویای اوضاع سیاسی - اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی آن روزگار بود «ادبیات بیداری» یا «ادبیات مشروطه» می‌گفتند.

- ۳) ادبیات بیداری با ظهور مفاهیمی جدید مثل آزادی، وطن، قانون‌خواهی و مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت.
- ۴) بحث حقوق اجتماعی، برانگیختن احساسات ملی و میهنی، توجه به فراگیری علوم جدید، پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی، انتقاد از نابسامانی‌ها، نفی عقاید خرافی در جامعه و سخن از حقوق زنان در این دوره رواج یافت.

شعر در دوره بیداری:

- ۱) شاعران برای ارتباط با توده مردم زبان محاوره که ساده تر و قابل فهم تر بود را برای انتقال مفاهیم جدید بکار گرفتند.
- ۲) نهضت ساده نویسی همراه با نهضت آزادی خواهی شکل گرفت.
- ۳) شاعران و نویسندگان مظاهر استبداد و استعمار را نقد می کردند.
- ۴) شعر در عصر بیداری بیان هنرمندانه واقعیات و وسیله ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه و مطبوعات در اختیار مردم قرار می گرفت.

۵) به دلیل تمرکز عمده فعالیت های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب هم در پایتخت جلوه بیشتری داشت حتی روزنامه نسیم شمال که در رشت منتشر می شد، مردم تهران آن را بیشتر می خواندند.

۶) بعد از تهران تبریز بازار سیاسی و مطبوعاتی پر رونق داشت.

شاعران دوره بیداری:

الف) ادیب الممالک فراهانی (میرزا محمدصادق امیری فراهانی)

۱- از جانب مظفرالدین شاه به ادیب الممالک ملقب شد.

۲- در اصل روزنامه نگار بود (فعالیت اصلی)

۳- سردبیر روزنامه مجلس را برعهده داشت.

۴- شعر او از زندگی سیاسی او جدا نبود و اشعار او حوادث آن روزگار را بیان می کند.

۵- قصیده - مسمط و ترجیع بند دارد.

۶- بیشتر در قصیده شعر گفته.

۷- مضامین وطنی و سیاسی و اجتماعی در شعرش آشکارتر است.

نمونه شعر او: جنگ ننگ است در شریعت من جز پی پاس دین و حفظ وطن

ب) سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال)

۱- او توانست با شعرهای ساده و عامیانه در میان مردم جایگاهی پیدا کند.

۲- شعرهای او ساده و طنزآمیز در راه مبارزه با استبداد و عشق به وطن در روزنامه «نسیم شمال» به چاپ می رسید.

۳- در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

۴- شعر «ای قلم» او جزو شعرهای انتقادی اوست. نمونه شعرش:

عُلُغلی انداختی در شهر تهران ای قلم خوش حمایت می کنی از شرع قرآن ای قلم

ج) ایوج میرزا

۱- در به کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعاری ساده و روان مهارت داشت.

۲- در طنز و هجو و هزل چیره دست بود.

۳- اگرچه در شعر ایرج میرزا اندیشه‌های نوگرایانه وجود دارد، ولی جایگاه خانوادگی او (از نوادگان فتحعلی‌شاه بود) و تفکرات شخصی او مانع از قرار گرفتن وی در ردیف شاعران آزادی‌خواه بود.

۴- ایرج میرزا از شعرهای غربی نیز ترجمه‌هایی به صورت نظم پدید آورد که ابتکار وی محسوب می‌شد.

۵- قطعه قلب مادر که از زبان آلمانی ترجمه شد یکی از آن نمونه‌هاست که با بیت زیر آغاز می‌شد.

داد معشوقه به عاشق پیغام که کند مادر تو با من جنگ

د) عارف قزوینی

۱- او شاعر وطنی و موسیقی‌دان بزرگ مشروطه بود.

۲- هنر ویژه او تصنیف‌ها و ترانه‌های میهنی‌ای بود که در برانگیختن مردم و آزادی‌خواهی نقش بسیار مؤثری داشت.

۳- شعر او ساده و دور از پیچیدگی بود.

۴- عارف، مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی را با آوازی زیبا و پرشور می‌خواند.

۵- سوز و شوری که در شعر عارف بود بیان‌کننده دردمندی و عشق او به میهن بود. نمونه شعر او:

از خون جوانان وطن لانه دمیده از ماتم سرو قدشان سرو خمیده

ه) محمد تقی بهار (ملک‌الشعرا)

۱- علاوه بر آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن، از مسائل روز جامعه نیز آگاه بود و این شناخت و توانمندی را در خدمت آزادی و وطن‌خواهی در آورد.

۲- بهار، با زبانی حماسی و در سبک خراسانی شعر می‌سرود.

۳- علاوه بر تحقیق و تدریس در دانشگاه، در حوزه سیاست و روزنامه‌نویسی نیز فعالیت داشت.

۴- آثار بهار در شاعری و پژوهشگری

- تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران

- سبک شناسی

- تاریخ تطوّر نظم فارسی

- دیوان شعر

- تصحیح‌های ارزشمند

- مقالات علمی

نمونه شعر بهار:

من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید قفسم برده به باغی و دلم شاد کنید

و) فرخی یزدی

۱- از شاعران شاخص عصر بیداری است.

۲- به سبب آزادی‌خواهی به زندان رفت.

- ۳- از شاعران گذشته نظیر سعدی و مسعود سعد تأثیر گرفت.
- ۴- آشنایی با سعدی طبع فرخی را شکوفا کرد.
- ۵- در دوره هفتم مجلس، نماینده مردم یزد شد.
- ۶- اما دست از اندیشه‌های آزادی‌خواهانه برنداشت و در نهایت جانش را در راه آزادی فدا کرد.

۷- نمونه شعر او:

آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی دست خود ز جان شستم از برای آزادی

ویژگی نثر دوره بیداری:

- ۱- دگرگونی در نثر فارسی در سالهای انقلاب مشروطه
- ۲- نثر دوره بیداری به سمت سادگی و بی‌پیرایگی سوق داده شد.
- ۳- رواج و گسترش روزنامه‌نویسی.
- ۴- روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی به سبب ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطب

پیشگامان نثر ساده دوران بیداری:

- ۱- قائم مقام فراهانی
- ۲- ناصرالدین شاه قاجار
- ۳- عبدالرحیم طالبوف
- ۴- میرزا آقاخان کرمانی
- ۵- زین‌العابدین مراغه‌ای
- ۶- علامه دهخدا

موضوعات و حوزه‌های ادبی نثر دوره مشروطه:

(۱) روزنامه‌نگاری

(مطالب نویسندگان در قالب مقاله در روزنامه منتشر می‌شد.)

۱- صوراسرافیل با مدیریت میرزا جهاتگیرخان صوراسرافیل ۲- نسیم شمال با مدیریت و نویسندگی سیداشرف‌الدین گیلانی که مسائل سیاسی و اجتماعی را با لحنی انتقادی و طنزآمیز بیان می‌کرد. ۳- مجله «بهار» که نشریه ادبی بود در دوره مشروطه به وسیله میرزا یوسف‌خان اعتصامی آشتیانی (پدر پروین اعتصامی) منتشر شد. ۴- مجله‌های «دانشکده» و «بهار» با مدیریت ملک‌الشعرا بهار	}	مهمترین روزنامه‌های سیاسی، اجتماعی و گاه علمی

(۲) داستان‌نویسی

(داستان نویسی به شیوه جدید (رمان نویسی) در ادبیات کلاسیک (گذشته) فارسی سابقه ندارد و محصول یک قرن گذشته است.)
نویسندگان دوره مشروطه نوشتن رمان را از طریق ترجمه رمان‌های تاریخی غربی آغاز کردند.

در عصر مشروطه بیش‌ترین رویکرد نویسندگان رمان‌های تاریخی بود زیرا:

- ۱- نوعی باستان‌گرایی و روحیهٔ پژوهشگرانه در شناخت هویت گذشته میان آنها حاکم بود.
  - ۲- به دلیل سیاست‌های رایج در جامعه، نگارش رمان‌های تاریخی و اجتماعی سطحی در قیاس با کارهایی مثل روزنامه‌نویسی و یا نوشتن رمان سیاسی در دسر کمتری داشت.
- پس فقط رمان تاریخی نوشته می‌شد و رمان سیاسی بسیار کم نوشته شد.

<p>۱- محمدباقر میرزا خسروی ← رمان شمس و طغرا</p> <p>۲- میرزا حسن خان بدیع } رمان شمس الدین و قمر</p> <p>داستان باستان</p>	}	رمان نویسان عصر بیداری
---	---	------------------------

نمایشنامه‌نویسی

(نوع جدید ادبی در ایران است.)

نمایشنامه‌نویسی در ایران، با شکل غربی‌اش در ادبیات کلاسیک سابقه نداشت.

در دورهٔ ناصرالدین‌شاه با رفت و آمد ایرانیان به اروپا، این نوع ادبی رواج یافت.

اولین نمایشنامه‌نویس فارسی میرزا آقا تبریزی بود (چند نمایشنامه کوتاه نوشت) که تنها نمونهٔ ادبیات نمایشی در دوران مشروطه است.

زبان نمایشنامه‌ها ساده و روان و بی‌تکلف و عوام فهم است.

ترجمه

- فن ترجمه از عوامل مؤثر در رشد آگاهی و تحول اندیشه ایرانیان در سالهای قبل از مشروطه بود.

- ترجمهٔ آثار اروپایی در ایران با تأسیس چاپ‌خانه در زمان فتحعلی‌شاه آغاز شد.

<p>سرگذشت حاجی بابای اصفهانی اثر جیمز موریه</p> <p>که میرزا حبیب اصفهانی آن را ترجمه کرد.</p>	}	مهم‌ترین آثار ترجمه شده در عصر بیداری
---	---	---------------------------------------

نویسندگان دورهٔ مشروطه (بیداری)

(۱) قائم مقام فراهانی

- ۱- از معروف‌ترین نویسندگان و سیاستمداران دورهٔ بیداری است.
- ۲- علاوه بر اقدامات بزرگ سیاسی، در ادبیات نیز بسیار مؤثر بود.
- ۳- قبل از او سبک نویسندگان فارسی با تکلف و تصنع همراه بود.
- ۴- او سبک نگارش را به سمت سادگی تغییر داد.

۵- مسائل عصر را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب‌المثل‌های لطیف به سبک گلستان سعدی نوشت و مورد قبول عامه مردم شد.

۶- عبارات کوتاه او نیز گاه موزون و مسجع‌اند.

۷- قائم مقام فراهانی احیا کننده نثر فارسی است.

۸- مهم‌ترین اثر او «منشآت» است که به سبک گلستان سعدی است.

۲) علامه علی اکبر دهخدا

۱- پیشگام نثر جدید فارسی است.

۲- شعر هم می‌سرود.

۳- با روزنامه صوراسرافیل همکاری داشت.

۴- مجموعه نوشته‌های طنزآمیز سیاسی - اجتماعی او با عنوان «چرند و پرند» در روزنامه صوراسرافیل چاپ می‌شد.

۵- در استامبول روزنامه «سروش» را منتشر کرد.

۶- او در رواج ساده‌نویسی که بعدها در داستان‌های «محمد علی جمال‌زاده» و «صادق هدایت» به کار رفت نقش مهمی داشت.

۷- «لغت‌نامه دهخدا» مفصل‌ترین کتاب لغت‌فارسی را او تألیف کرده است.

۸- کتاب «امثال و حکم» از آثار اوست.

تاریخ ادبیات درس هفتم

تاریخ ادبیات قرن ۱۴

۱- دوره معاصر تا انقلاب اسلامی

۲- دوره انقلاب اسلامی

دوره معاصر انقلاب اسلامی

۱- منظور از ادبیات معاصر، آن دسته از آثار ادبی هستند که پس از مشروطیت پدید آمده‌اند.

۲- با آغاز قرن بیستم میلادی، تجدد و نوگرایی در زندگی ایرانیان به وجود آمد.

۳- شعر و نثر فارسی نیز از این تحولات بی‌نصیب نماند.

۴- پیدایش شعر معاصر ایران و گسترش آن، با رویدادهایی مانند انقلاب مشروطیت، پایان سلسله قاجار و آغاز سلطنت رضا شاه همراه بود.

۵- مدرن کردن همه ابعاد جامعه سرلوحه برنامه‌های رضاخان بود. ولی او این تحولات را با استبداد و ارباب (به وحشت انداختن) آزادی خواهان همراه کرد.

۶- در دوره معاصر نوآوری‌ها، اندیشه‌های باستان‌گرا و گرایش به شعرهای ترجمه‌ای مورد توجه قرار گرفت.

۷- پس از رضا شاه، پسرش، محمد رضا شاه در آغاز کوشید تا با آزادی‌های نسبی سیاسی و اجتماعی نظر روشن‌فکران را به خود جلب کند.